

УДК 811.111:81'373.612.2

Просяннікова Я. М.

СПЕЦИФІКАЦІЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОРІВНЯННЯ ТА МЕТАФОРИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено вивченню особливостей співвідношення метафори й порівняння. Проаналізовано найбільш відомі погляди на співвідношення порівняння та метафори, виявлено спільні й відмінні риси вказаних стилістичних засобів. Особливу увагу приділено висвітленню питання про когнітивні та семантичні механізми створення метафори й порівняння.
Ключові слова: метафора, порівняння, когнітивна операція порівняння, глибинна структура, поверхнева структура.

Просяннікова Я. М. Спецификация соотношения сравнения и метафоры в английском языке. – Стаття.

Статья посвящена изучению особенностей соотношения метафоры и сравнения. Проанализированы наиболее известные взгляды на соотношение метафоры и сравнения, выявлены точки соприкосновения и отличия. Особое внимание уделено освещению вопроса о когнитивных и семантических механизмах создания метафоры и сравнения.

Ключевые слова: метафора, сравнение, когнитивная операция сравнения, глубинная структура, поверхностная структура.

Prosiannikova Ya. M. Specification of simile and metaphor correlation in the English language. – Article.

The article is focused on peculiarities of correlation of metaphors and similes. The most distinguished ideas concerning correlation of metaphors and similes were analyzed, common features and differences of these two notions were elicited. Special attention was focused on the issue concerning cognitive and semantic mechanisms of metaphor and simile formation.

Key words: metaphor, simile, cognitive operation of comparison, deep structure, surface structure.

Питання про статус художнього порівняння серед інших стилістичних засобів обов'язково веде до вивчення його співвідношення з близькими поняттями, одним із яких є метафора. Поняття метафори й порівняння є беззаперечно близькими, проте не тотожними. Психологічні процеси, на основі яких виникає як метафора, так і порівняння, формують той спільний фундамент, що об'єднує зазначені стилістичні засоби [15, с. 34; 10, с. 222, 232]. Інтуїтивне відчуття схожості предметів, явищ, подій у навколишньому світі відіграє важливу роль у практичному мисленні людини, яке знаходить своє матеріальне відбиття в мовленні [3, с. 8], зокрема й поетичному. Людська свідомість здатна не лише ідентифікувати розрізнені в просторі й часі предмети, встановлювати відношення схожості між представниками одного чи різних класів, а й бачити спільні риси між абстрактними та конкретними сутностями, переносити онтологічні ознаки з одних на інші [3, с. 8].

Послугуючись твердженням про близькість понять «метафора» й «порівняння», маємо на меті проаналізувати їх когнітивну та вербальну природу, щоб інвентаризувати їхні спільні й відмінні ознаки, встановити характер співвідношення обох понять.

З метою вивчення кореляції метафори та порівняння насамперед варто встановити стилістичний статус самого художнього порівняння. Складність цього питання об'єктивується в процесі вивчення словникових визначень поняття «порівняння». За словниковою дефініцією порівняння – це «стилістичний прийом, який полягає у використанні слова (словосполучення, речення) у *непрямому, переносному значенні*» (курсив наш – Я. П.) [12, с. 559], «*троп, який полягає в упо-*

дібненні одного предмета до іншого на підставі спільної для них ознаки» [11, с. 459]. Під тропом необхідно розуміти мовленнєву конструкцію, у якій «слово або вислів було використано у *переносному значенні* з метою досягнення більшої художньої образності» (курсив наш – Я. П.) [11, с. 496]. Погоджуємось із тією частиною словникової дефініції, у якій йдеться про уподібнення двох (чи більше) предметів на основі їх спільної ознаки, а також що результатом використання порівняння є збільшення рівня художньої образності. Однак викликає запитання «переносне значення» художнього порівняння, оскільки словесні знаки, які озвнищують суб'єкт та об'єкт порівняння, постають окремо у своєму прямому значенні та не створюють новий неподільний інформаційний об'єкт [15, с. 34]. Художнє порівняння спонукає читача подивитись на суб'єкт порівняння під незвичним для нього, проте заздалегідь визначеним автором поетичного повідомлення кутом зору.

Тлумачення метафори як використання слова в переносному значенні на основі схожості, яка проявляється в будь-якому відношенні між двома предметами чи об'єктами [11, с. 176], узгоджується із загальноприйнятим визначенням тропів як лексичних зображально-виразових засобів, у яких слово чи словосполучення вживаються в перетвореному значенні [2, с. 82].

Ми визначаємо художнє порівняння як стилістичний прийом, заснований на схожості порівнюваних сутностей. Стилійстичний ефект досягається шляхом експлікації часткової подібності суб'єкта та об'єкта порівняння, що уможливило нове бачення предмета (суб'єкта порівняння) [12, с. 183].

Під стилістичним прийомом ми, як і О.М. Мороховський, розуміємо способи комбінації мовленнєвих одиниць низького рівня в межах одиниці більш високого рівня, стилістичне значення яких виникає в певному мовленнєвому контексті, оскільки обумовлюється синтагматичними відношеннями між мовними одиницями в текстовій тканині поетичного твору [12, с. 44]. Отже, художнє порівняння являє собою стилістичний прийом, у якому суб'єкт, об'єкт порівняння, покажчик порівняльного зв'язку, основа порівняння (представлена факультативно) взаємодіють між собою в синтагматичній послідовності поетичного рядка та на парадигматичній осі поетичного тексту в цілому.

Що ж стосується специфіки співвідношення метафори й порівняння як стилістичних засобів, то ще в античні часи це питання привертало увагу мислителів. З глибини століть бере початок теорія, згідно з якою метафора трактується як скорочене порівняння з огляду на відсутність покажчика порівняльного зв'язку «ЯК» [1, с. 180]. Порівняймо судження Деметрія про метафору й порівняння, згідно з якими метафора розуміється як скорочене порівняння з тією різницею, що за порівняння наявні суб'єкт порівняння, який ми описуємо, та об'єкт порівняння, ознаки якого доповнюють ознаковий простір суб'єкта, а метафора «замінює назву самого предмета» [1, с. 219]. Окремо філософ зазначає: «Порівняння – це розширена метафора. Якщо додати слово «як», отримаємо порівняння, і зворот стає менш сміливим; без цього слова він буде метафорою та більш ризикованим» [1, с. 219]). Подібну позицію підтримує Цицерон у своєму трактаті «Про оратора III»: «Метафора – це порівняння, скорочене до одного слова» [1, с. 216].

Варто зазначити, що й нині ця теорія має своїх прихильників, наприклад, Д. Девідсон стверджує: «Образне значення метафори – це буквально значення відповідного порівняння». Проте цей погляд на метафору має суттєвий недолік, оскільки являє собою глибинне, неявне значення метафори в доступному й очевидному вигляді [6, с. 181]. Як бачимо, фокус уваги зосереджується на поверхневій структурі стилістичних засобів, повністю оминаються їхні когнітивні та семантичні особливості.

Семантичний механізм створення художнього порівняння й метафори полягає в транспонуванні на суб'єкта певних ознак, які здатні його охарактеризувати, однак для художнього порівняння не характерні «семантичний вибух», «миттєве осяяння», воно «спокійніше», «стриманіше» й логічніше, ніж метафора [5, с. 155]. На відміну від метафори художнє порівняння «говорить» відкрито про те, на що метафора завуальовано натякає читачеві [6, с. 181]. Це твердження, на

нашу думку, вимагає пояснення. Художнє порівняння відкрито говорить про той факт, що між порівнюваними сутностями є певна схожість, проте основу цієї схожості може не бути експліковано в синтагматичному ряді. І в цьому разі можуть виникати апперцептивні труднощі під час декодування художнього порівняння, як і під час інтерпретації змістової сторони метафори.

Проілюструємо це положення прикладом. У художньому порівнянні *Their black words more like knives* з поетичного тексту Дж. Брюса «The Crows» ознака, яка становить основу порівняння, не зазначається. За першої спроби інтерпретувати порівняльну пару «акустичний феномен (слово) – матеріальний артефакт (ніж)» не вдається знайти ознаки, які були б спільними для зазначених порівнюваних сутностей. Однак за умови звернення до загального фонду екстралінгвістичних знань національної свідомості результат інтерпретації успішно вибудовується. Так, пригадавши прислів'я типу *Words cut more than swords*, *Words are as sharp as a razor*, у яких об'єктивується основа для порівняння в словесних знаках *cut*, *sharp*, читач усвідомлює, що основою порівняння виступають фізичні властивості ножа. Ніж є гострим зряддям, яке в побуті використовують для нарізання будь-чого, а в інших життєвих ситуаціях здатність до розділення поверхневого покриву може завдавати фізичної шкоди. Саме здатність гострої поверхні ножа завдавати болю всьому живому, у тому числі й людині, порівнюється з потенціалом слів завдавати образи та спричиняти психологічний біль. У такий спосіб читач вибудовує концептуальний базис художнього порівняння «слова здатні наносити психологічний біль, як ножі – фізичний», «слова й ножі подібні у своїй здатності завдавати болю».

Художнє порівняння спрямовує увагу адресата на схожість порівнюваних сутностей, причому природа схожості має різний характер. Ознака, за якою встановлюється схожість між порівнюваними сутностями, може бути онтологічно притаманною об'єкту порівняння або приписаною, постійною чи змінною [3, с. 27]. Схожість може бути уявною, яка створюється автором поетичного тексту в певному ментальному стані [8, с. 252], у такий спосіб художнє порівняння надає адресату поетичного повідомлення можливість пройти когнітивними лабіринтами автора. Сміслові специфіка метафори полягає у фіксації тотожності порівнюваних предметів чи явищ на основі постійної ознаки, яка розкриває їхню сутність [3, с. 27]. Інакше кажучи, художнє порівняння є суб'єктивним, оскільки ґрунтується на емоційному уявленні адресанта про світ. Метафора має більшою мірою об'єктивний характер, оскільки створюється з огляду на «істинну сутність предмета» [3, с. 28].

Ключовим компонентом, який доповнює семантичний «пазл» взаємовідношень метафори й художнього порівняння та в якому коріняться відмінності між ними, є їхня глибинна структура. А. Вежицька вважає, що глибинна структура художнього порівняння може бути представлена як «можна сказати, що це могло б бути <...>», тоді як семантична формула метафори має вигляд «можна сказати, що це не <...>, а <...>» [4, с. 142]. У плані змісту художнє порівняння, на відміну від метафори, пом'якшує, частково нівелює протиставлення, суперечливість висловлювання, оскільки вказує не на тотожність гетерогенних порівнюваних сутностей, а лише на їх подібність [5, с. 152].

Концептуальна схема метафори складається з двох членів: «А є В». Лаконічна схема метафори виключає присутність будь-яких модифікаторів, пояснень або вказування на основу для зіставлення. Феномен метафори полягає в її семантичній насиченості, яка не переходить у кількісні показники, тобто відкрито не есплікується в її поверхневій структурі [3, с. 28]. Художнє порівняння представлено у вигляді розгорнутої концептуальної схеми «А подібне до В за ознакою С», яка складається з порівнюваних сутностей та актуалізованої основи для порівняння [3, с. 28].

Найбільш очевидна відмінність між метафорою та порівнянням, на думку Д. Девідсона, полягає в тому, що всі порівняння за своїм змістом відповідають критерію істинності, а більшість метафор не є істинними [6, с. 185], наприклад: «<...> *aunt Nelly was <...> / small like a wren*» (J. Berry «The Walnut-cracking Machine»). Так, у поданому висловлюванні, що ілюструє класичну структурну модель художнього порівняння із суб'єктом, об'єктом, основою порівняння й показником компаративного зв'язку, автор об'єктивує схожість тітки Неллі з маленькою пташкою кропив'яником. Під час інтерпретації зазначеного вислову в адресата не повинні виникати аперцептивні проблеми, оскільки еспліковано всі члени художнього порівняння. Основа порівняння відкрито вказує на спільну ознаку порівнюваних сутностей, що виключає будь-які інші варіанти інтерпретації. Маленька за зростом і худорлява за статурою жінка уподібнюється до птаха за фізіологічними пропорціями.

Навіть за умови, що читач на має відповідних енциклопедичних знань про пташку кропив'яника, основа порівняння *small* підштовхує його до висновку, що птах, інформацією про якого він не володіє, також є малим за розмірами. Довідкова інформація про розміри птаха, який є вдвічі меншим, ніж горобець, який належить до базового рівня та є прототипічним представником класу птахів, дозволяє читачу врахувати їхні пропор-

ційні співвідношення та створити у своїй уяві образ не просто маленької за зростом і вагою жінки, а взагалі мініатюрної.

Диференціація метафори й художнього порівняння відбувається як у семантичному, так і в структурному аспектах. У структурному плані художнє порівняння являє собою конструкт, у межах якого порівнювані сутності представлено експліцитно, що значно полегшує інтерпретаційну роботу адресата [8, с. 256]. Однак це не знижує образотворчий потенціал художнього порівняння, як стверджує З.О. Харитончик, оскільки «животворча сила порівняння під час створення художнього образу, передачі авторського бачення світу, погляду на факти, події й предмети та в цілому створення художнього тексту є неперевершеною» [14, с. 72].

У власне лінгвістичному або формальному плані художнє порівняння може бути представлене у вигляді морфологічної (*flood-like, childish*) або синтаксичної конструкції (наприклад: *You feel the weight deep down inside / like thunder or extinction's calm* (L. Choyce «April Iceberg Off Bragg's Island»)), яку можна розділити на конструктивні елементи. Є.Т. Черкасова наголошує: «Метафора – це не конструкція та навіть не слово, а його нова семантична функція» [15, с. 34].

Під час створення метафоричного словесно-поетичного образу ознаки однієї порівнюваної сутності накладаються на ознаки іншої та співіснують одночасно, нероздільно в межах словесного знаку [15, с. 34]. За висловом Дж. Міллера, це ніби «на старого друга одягли нове плаття» [8, с. 255].

Різниця між творчим ментальним актом розуміння метафори та художнього порівняння полягає в поетапності цього процесу. У випадку з художнім порівнянням процес розуміння відбувається в два етапи: розпізнавання стилістичного прийому в контексті поетичного тексту та інтерпретації художнього порівняння із залученням лінгвістичних й екстралінгвістичних знань читача. Процес розуміння метафори є дещо ускладненим, оскільки проходить у три етапи: розпізнавання метафори в синтагматичній послідовності поетичного тексту, реконструкції концептуальної основи порівняння, що формує концептуальний базис метафори, та інтерпретації із залученням широкого кола знань читача для адекватного декодування метафори [8, с. 261].

У процесі інтерпретації як метафори, так і художнього порівняння адресат ніби сканує ознаковий простір порівнюваних сутностей у пошуках відповідника, що виконує роль основи порівняння під час створення стилістичних засобів [17, с. 349]. Під час інтерпретації метафори адресат націлюється на «оцінку якості відповідності» (the quality of the match) між порівнюваними сут-

ностями [16, с. 348]. У випадку з порівнянням адресат є поінформованим про факт схожості суб'єкта й об'єкта порівняння, тому в процесі декодування відшуковує таку інтерпретацію ознакового простору, яка максимізує якість відповідності [17, с. 349].

Ознаки об'єкта порівняння, які є недостатньо характерними або не характерними для суб'єкта порівняння ознаками, вводяться в художнє порівняння з метою інтенсифікувати значення ознаки або ввести зазначену ознаку (за умови її відсутності) в ознаковий простір суб'єкта порівняння [10, с. 234]. Сила впливу художнього порівняння на емоційний і ментальний стан адресата криється в умінні відправника поетичного повідомлення помічати схожість між предметами та явищами навколишньої дійсності, що не стали результатом когнітивної діяльності когось іншого, і в творчій здатності поєднувати галузі знань, до яких належать права й ліва сторона художнього порівняння, у незвичний спосіб [8, с. 256]. Отже, художнє порівняння – це стилістичний прийом, що полягає в частковому уподібненні двох предметів на основі реально існуючої або створеної автором спільної ознаки, виконує одночасно поняттєво-логічну й експресивно-образну функції.

Варто розрізняти порівняння як когнітивну операцію, його вербальну реалізацію у формі стилістичного прийому та метафору як концептуальний засіб пізнання світу, її словесне уособлення в мовленні.

Метафора й порівняння як засоби створення образності поетичного тексту є близькими, проте не взаємозамінними поняттями. Беззаперечним є міцний зв'язок, який існує між ними, однак він ще не є підставою для їх отождолення. М.І. Лекомцева пропонує три ознаки, послугуючись якими, необхідно розрізняти метафору та порівняння [7, с. 178].

Особливістю художнього порівняння є збереження полярних ознак суб'єкта й об'єкта порівняння, вони працюють у комплексі над створенням словесно-поетичного образу. У процесі створення метафори обирається провідна ознака, за якою зіставляються порівнювані сутності, усі інші нівелюються. Відношення подібності, які покладено в основу порівняння, мають градуальний характер, що знаходить відображення в художніх порівняннях зі ступенями порівняння прикметників. Поняття градуальності ознаки відсутнє в семантичній структурі метафори. Метафора є потенційним структурним елементом художнього порівняння [7, с. 178].

Інакше кажучи, метафора та порівняння не лише співіснують на теренах поетичного тексту, а й перебувають у постійному взаємному зв'язку на більш високому рівні, оскільки порівнян-

ня як когнітивна операція становить ментальну основу метафори. Б.О. Серебренніков зауважує: «Порівняння одного предмета з іншим є одним із найбільш потужних засобів пізнання навколишнього світу. Весь прогрес теоретичної половини знань людини про зовнішню природу <...> був досягнутий власне за порівняння предметів і явищ за схожістю» [9, с. 29].

Таким чином, когнітивна операція порівняння формує концептуальний фундамент обох когнітивно-вербальних утворень: порівняння та метафори. Порівняння й метафора спрямовуються на реалізацію потенціалу мисленнєвої діяльності людини, спрямованої на пошук відповідників, аналогій між явищами навколишнього світу, між конкретними предметами та абстрактними сутностями. Проте механізм впливу на свідомість людини є різним, оскільки порівняння підкреслює схожість двох порівнюваних сутностей і спонукає реципієнта до пошуку генези цієї схожості. Метафора констатує тотожність гетерогенних сутностей, що апіорі виключає їх схожість. Водночас вона спрямовує адресата на сканування ознакового простору царини джерела та царини мети з метою ідентифікації основи, яка уможливила продукування такого твердження. Результатом операції сканування є знаходження схожих ознак, що ідентифікуються як основа зіставлення двох предметів. Тим самим метафора приховано репрезентує схожість порівнюваних сутностей шляхом їх отождолення, що ускладнює процес інтерпретації.

Порівняння не створює новий інформаційний продукт, на що спрямовується метафора, проте в результаті когнітивної обробки інформації під час зіставлення суб'єкта й об'єкта порівняння адресат отримує нове знання, оскільки світло об'єкта порівняння проливається на суб'єкт, і він постає перед читачем у новому ракурсі.

Семантичні й когнітивні особливості порівняння та метафори, закладені в їхній глибинній структурі, відображаються також у їхній поверхневій структурі. Так, метафора є лапідарною за своєю когнітивною й вербальною репрезентацією на відміну від порівняння, яке експліцитно представляє порівнювані сутності, покажчик, що встановлює компаративний зв'язок між ними та основу порівняння. У такий спосіб порівняння й метафора відповідають протилежним тенденціям поетичної мови, оскільки порівняння сприяє її розширенню, а метафора – її скороченню.

Перспективу подальшого наукового пошуку вбачаємо у вивченні особливостей реалізації когнітивних механізмів порівняння в словесній формі та конструювання функціонально-семантичного поля порівняння на матеріалі поетичних англійських текстів канадської поезії.

Література

1. Античные теории языка и стиля : сб. / под общ. ред. О.М. Фрейденберг. – Л. : ОГИЗ, 1936. – 340 с.
2. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка: стилистика декодирования / И.В. Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.
3. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс / Н.Д. Арутюнова // Теория метафоры : сб. / вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой ; общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5–32.
4. Вежбицкая А. Сравнение – градация – метафора / А. Вежбицкая // Теория метафоры : сб. / вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой ; общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 133–152.
5. Долинин К.А. Стилистика французского языка / К.А. Долинин. – 2-е изд., дораб. – М. : Просвещение, 1987. – 303 с.
6. Дэвидсон Д. Что означают метафоры / Д. Дэвидсон // Теория метафоры : сб. / вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой ; общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 173–193.
7. Лекомцева М.И. Семантическая структура сравнения / М.И. Лекомцева // Текст: семантика и структура / отв. ред. Т.В. Цивьян. – М. : Просвещение, 1983. – С. 173–179.
8. Миллер Дж. Образы и модели, уподобления и метафоры / Дж. Миллер // Теория метафоры : сб. / вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой ; общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 236–283.
9. Общее языкознание: формы существования, функции, история языка / под ред. Б.А. Серебренникова. – М. : Наука, 1970. – 567 с.
10. Ортони Э. Роль сходства в уподоблении и метафоре / Э. Ортони // Теория метафоры : сб. / вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой ; общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 219–235.
11. Розенталь Д.Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М. : Просвещение, 1976. – 543 с.
12. Мороховский А.Н. Стилистика английского языка / А.Н. Мороховский, О.П. Воробьева, Н.И. Лихошерст, З.В. Тимошенко. – К. : Вища школа, 1984. – 248 с.
13. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожинной. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – 696 с.
14. Харитончик З.А. Сравнение в процессах языковой номинации / З.А. Харитончик, С.Е. Паромчик // Синтагматика слова, словосочетания и предложения : межвуз. сб. науч. трудов. – Волгоград : ВГПИ им. А.С. Серафимовича, 1988. – С. 71–78.
15. Черкасова Е.Т. Опыт лингвистической интерпретации тропов (метафора) / Е.Т. Черкасова // Вопросы языкознания. – 1968. – № 2. – С. 28–38.
16. Ortony A. The role of similarity in similes and metaphors / A. Ortony // Metaphor and thought. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – P. 342–356.
17. Tversky A. Features of similarity / A. Tversky // Psychological Review. – 1977. – Vol. 84. – P. 327–332.
18. Canadian Poetry Online [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.library.utoronto.ca/canpoetry.